

KONSULOV ODLAZAK

(Odlomak iz „Travničke hronike”)

Tako se u Francuskom konsulatu mirno spremaju na odlazak. Ipak, jedno se pitanje postavlja i pred Davila. To je pitanje novca. Nešto uštedevine, što su imali, Davil je još ranije otpremio u Francusku. Sad već mesecima ne stižu plate. Sarajevski Jevreji, koji su radili sa Fresineom i često davali pozajmice i Konsulatu, sad su nepoverljivi. Davna ima uštedenog novca, ali on ostaje u neodređenoj ulozi i u punoj neizvesnosti ovde u Travniku; ne bi bilo pravo lišavati ga onoga što ima i tražiti da pozajmljuje državi, i to na nesigurno.

Oba tumača, i Davna i Rafo Atijas, znali su dobro položaj u kome se nalazio Davil. I dok se on tako mučio i premišljao na koju stranu da se obrati, došao je jednog dana stari Salomon Atijas, Rafin stric, najugledniji od braće i glava celog mnogobrojnog plemena travničkih Atijasa.

Nizak, pregojen i krivonog, u masnoj anteriji, sa glavom bez vrata, postavljenom neposredno među uska ramena, on ima velike, ispupčene oči kao kod ljudi koji pate od srčane mane. Sav je znojan i zadihan od toplog majskog dana i nenaviklog hoda uz strminu. Zatvorio je bojažljivo vrata za sobom i dahćući pao na stolicu. Od njega udara zadah belog luka i neštavljenih koža. Na kolenima drži stisnute crne, maljave pesnice a na svakoj dlaci blešti sitna kap znoja.

Izmenjali su nekoliko puta pozdrave i vraćali se na iste beznačajne izraze učtivosti. Niti je Davil hteo da prizna da sa porodicom zauvek napušta Travnik, niti je zadihani i teški gazda Salomon mogao da kaže zbog čega je došao. Najposle, ipak Jevrejin otpoče onim hrapavim i grlenim glasom, koji je Davila uvek podsećao na Španiju, da uverava kako on razume neočekivane promene i velike potrebe država i državnih ljudi, kako su vremena teška za sve pa i za čoveka trgovca koji samo svoj posao gleda i — najposle, eto, najposle — ako gospodinu konsulu ne bi na vreme

stigli državni novci, a put je put, i službena potreba ne može da čeka, tu je eto on, Salomon Atijas, uvek na službi Francuskom carskom... to jest kraljevskom konsulatu i gospodinu konsulu lično, i na raspoloženju sa ono malo što ima i što može.

Davil, koji je najpre pomislio da je Atijas došao da od njega nešto traži ili moli, bio je iznenađen i dirnut. Od uzbuđenja glas mu je bio nejednak. Lični mišići, između usta i podbratka, tamo gde je njegova rumena koža počinjala da vene i da se bora i optušta, zaigraše приметно.

Nastade zbunjeno nutkanje i zahvaljivanje. Najposle se spoznao da će Atijas pozajmiti Konsulatu, na menicu, 25 carskih dukata.

Salomonove buljave, krupne oči bile su vlažne, što im je davalo neobičan sjaj i pored žućkaste i zakrvavljene beonjače. I u Davilovim očima sjale su suze uzbuđenja, koje ga tih dana nije napuštalo. Sad su razgovarali lakše i slobodnije.

Davil je tražio birane reči da bi iskazao svoju zahvalnost. Govorio je o svojoj simpatiji i svom razumevanju za Jevreje, o čovečnosti i potrebi da se ljudi, bez razlike, shvataju i pomazu. Držao se opštih i neodređenih izraza, jer nije mogao da govori više o Napoleonu, čije je ime imalo za Jevreje veliku privlačnu snagu i naročito značenje, a još je manje smeo da pomene jasno i određeno svoju novu vladu i novoga vladaoča po imenu. Salomon ga je gledao svojim krupnim očima i jednako se znojio i teško disao; kao da mu je i samom sve to jasno i teško, isto toliko i teže nego Davilu, kao da razume i shvata potpuno kakva su muka i kakva opasnost svi ti carevi i kraljevi, veziri i ministri, čiji odlasci i dolasci ne zavise nimalo od nas, ali nas ipak dižu ili satiru, nas i naše porodice i sve što jesmo i što imamo; kao da je uopšte nesrećan što je morao da napusti svoju mračnu magazu i gomile koža i da se ispne na ovo uzvišeno i sunčano mesto i da sedi sa gospodom, na nenaviklim stolicama u raskošnim prostorijama.

Obradovan što je pitanje novca za put rešeno tako neočekivano lako i da bi celom razgovoru dao bar malo veseliji ton, Davil je rekao napola u šali:

— Zahvalan sam vam, i neću nikad zaboraviti da ste pored vaših briga stigli i da mislite na sudbinu predstavnika Francuske. I da vam pravo kažem, ja vam se divim da ste, posle svega što se ovde dešavalo, posle svih globa koje ste platili, u mogućnosti da ma kome ma šta pozajmite. Jer, vezir se hvalio da vam je do dna ispraznio blagajne.

Pri pomenu progona i globa koje su Jevreji imali da podnesu od Ali-paše, Salomonove oči dobiše ukočen i brižan, životinjski tužan izraz.

— Mnogo nas je to koštalo i mnogo nam je uzelo, i zaista je do dna iscrplo naša čekmedžeta, ali vama mogu da kažem i vi treba da znate...

Tu Salomon pogleda zbunjeno u svoje znojne ruke na koljenima i posle kraćeg ćutanja nastavi nekim drugim, tanjim glasom, izmenjeno, kao da govori odjednom sa drugog kraja:

— Da, uplašilo nas je i koštalo mnogo. Jeste. I vezir je zaista oštar, oštar i težak gospodin. Ali on jedanput ima posla sa Jevrejima, a mi smo preturili desetine i desetine vezira. Veziri se menjaju i odlaze. (Istina, svaki ponešto odnese.) Odlaze veziri, zaboravljaju šta su radili i kako su postupali, dolaze novi i svaki počinje iznova. A mi ostajemo, pamtimo, beležimo sve što smo podneli, kako smo se branili i spasavali i — predajemo od oca na sina ta skupo plaćena iskustva. Eto, zato naša čekmedžeta imaju dva dna. Do jednoga dopre vezirova ruka i isprazni sve, ali ispod toga ostane uvek nešto za nas i našu decu, da se spase duša, da se pomogne svoj i prijatelj u nevolji.

Tu Salomon pogleda pravo u Davila ne više svojim komično-bojažljivim i tužnim očima, nego nekim novim pravim i hrabrim pogledom.

Davil se nasmeja srdačno.

— Ah, to je dobro. To mi se dopada. A vezir je smatrao da je neobično lukav i vešt.

Salomon ga prekide odmah tišim glasom, kao da je hteo i njemu da nametne niži ton.

— Ne, neću da kažem da nije. O da, to su vešta i mudra gospoda. Samo, znate kako je, gospoda su mudra; silni ljudi, kao zmajevi su naša gospoda, ali gospoda ratuju, gospoda se sudaraju, troše. Jer, znate kako kod nas kažu, gospodstvo je kao veliki vetar, kreće se, kida i osipa. A mi mirujemo i radimo. stičemo. I zato u nas duže traje i uvek se nađe.

— Ah, to je dobro, to je dobro, — potvrđivao je Davil glavom, jednako se smejući i hrabreći Salomona da nastavi.

Ali upravo zbog toga smeha Jevrejin odjednom zastade i pogleda malo bolje konsulu u lice, opet onim svojim prvim, brižnim i bojažljivim pogledom. Poboja se da nije preterao i rekao što ne treba. I sam je uviđao da to što je govorio nije bilo ono što je želeo da kaže. On sam nije znao što bi to trebalo da bude. Samo ga je nešto teralo da govori, da se požali, pohvali, objasni, kao čovek kome je data jedinstvena prilika, svega nekoliko dragocenih minuta, za važnu i hitnu poruku. Kad je već napustio svoju magaz, ispeo se strminom kojom inače nikad ne ide i seo u ovu svetlu sobu, u lepotu i čistoću na koje nije navikao, izgledalo mu je kao važno i dragoceno što može da razgovora sa ovim strancem, koji kroz nekoliko dana napušta ovu varoš, i to da razgovara kako možda nikad ni s kim više neće moći ni smeti da govori.

Zaboravljajući svoje prvobitno snebivanje i tešku nelagodnost, sve je jače osećao potrebu da ovome strancu kaže još nešto, o sebi i svojim, nešto hitno i tajno, iz ove travničke rupčage, iz vlažne magaze, gde se živi teško, bez časti i pravde, bez lepote i reda. bez suda i svedoka, kao poruku upućenu ni sam ne zna kome, tamo

nekom boljem, urednijem i prosvećenijem svetu u koji se konsul vraća. Jedanput da kaže nešto što nije samo lukavstvo i oprez, što nema veze sa sticanjem i štednjom, sa svakodnevnim računom i cenjkanjem, nego naprotiv sa davanjem i rasipanjem, sa bolnom i velikodušnom gordošću i iskrenošću.

Ali upravo ta silna želja, koja je odjednom na njega naišla, da saopšti i dostavi dalje nešto opšte i krupno o svome postojanju u životu i o mukama svih travničkih Atijasa oduvek, sprečavala ga je da nađe pravi način i potrebne reči koje bi kratko a dostojno izrazile to što njega sada guši i nateruje mu krv u glavu. Zato je govorio zamuckujući, ne ono što ga je svega ispunjavalo i što je toliko želeo da izrazi — kako se bore i kako uspeavaju da sačuvaju nevidljivu snagu i dostojanstvo — nego samo iskidane reči koje su mu dolazile na jezik.

— Eto... tako se održavamo i tako imamo, i ne žalimo... za prijatelje, za pravdu, za dobrotu koja nam se ukazuje. Jer mi... jer i mi...

Tu mu se naglo ovlažiše oči i prekide glas. Od zabune ustade. Diže se i Davil, dirnut neodređenim ganućem i prijateljstvom, i pruži mu ruku. Salomon prihvati živo tu ruku nenaviklim, nespretnim pokretom i promuca još nekoliko reči kojima je molio da ih ne zaboravi i da kaže tamo gde može i kome treba, da oni ovde žive, da se muče i mukama iskupljuju. To su bile samo nejasne i nepovezane reči koje su se mešale sa Davilovim izrazima zahvalnosti.

Nikad neće moći biti kazano šta je to što guši Salomona Atijasa u ovom trenutku, što mu nateruje suze na oči i uzbudenu drhtavicu u celo telo. Kad bi umeo, kad bi mogao uopšte da govori, on bi rekao otprilike ovo:

„Gospodine, vi ste preko sedam godina bili ovde među nama i za to vreme vi ste nama Jevrejima ukazivali pažnju kakvu nikad nismo doživeli ni od Turaka ni od stranaca. Prizivali ste nas kao ljude, ne izdvajajući nas od ostalih. Možda vi ni sami ne znate koliko ste nam dobrotu time ukazali. Sad, vi odlazite. Vaš car je bio prisiljen da se povuče pred nadmoćnim neprijateljima. U vašoj zemlji se dešavaju mučne stvari i velike promene. Ali vaša je zemlja plemenita i moćna i sve joj se mora na dobro okrenuti. I vi ćete naći svoj put u svome zavičaju. Za žaljenje smo mi koji ostajemo ovde, ova šaka travničkih Jevreja sefarda od koje su dve trećine Atijasi, jer vi ste bili za nas kao malo svetlosti očima. Vi ste videli život koji provodimo, i učinili nam svako dobro koje čovek čoveku može da učini. A ko dobro čini, od njega svak još više dobra očekuje. Zato se usuđujemo da vas zamolimo još i ovo: da budete naš svedok na Zapadu sa koga smo i mi došli i koji bi trebalo da zna šta se od nas učinilo. Jer, čini mi se, kad bismo znali da neko zna i priznaje da mi nismo ono što izgledamo ni onakvi kako živimo, lakše bi nam bilo sve što moramo da snosimo.

Pre više od tri stotine godina digao nas je iz naše otadžbine, jedinstvene Andaluzije, strašni, bezumni, bratoubilački vihor, koji i danas ne možemo da shvatimo, i koji ni do danas nije sebe shvatio, razbacao nas svuda po svetu i načinio od nas prosjake kojima ni zlato ne pomaže. Nas je, evo, bacio na Istok, a život na Istoku nije za nas lak ni blagosloven, i što čovek dalje ide i bliže se primiče sunčevom rodaju, sve je gore, jer je zemlja sve mlađa i sirovija, a ljudi su od zemlje. I naša je muka u tome što nit' smo mogli da potpuno zavolimo ovu zemlju, kojoj dugujemo što nas je primila i dala nam utočišta, nit' smo mogli da zamrzimo onu koja nas je nepravedno oterala i prognala kao nedostojne sinove. Ne znamo je li nam teže što smo ovde ili što nismo tamo. Ma gde bili izvan Španije, mi bismo patili, jer bismo dve otadžbine imali uvek, to znam, ali ovde nas je život suviše pritisnuo i unizio. Znam da smo odavno izmjenjeni, ne pamtimo više ni kakvi smo bili, ali se sećamo da smo bili drukčiji. Davno smo krenuti i teško smo putovali i nesrećno smo pali i zaustavili se na ovom mestu, i zato nismo više ni senka onoga što smo bili. Kao prah sa voćke koja ide od ruke do ruke, sa čoveka spadne prvo ono što je najfinije na njemu. Zato smo i mi ovakvi. Ali vi nas znate, nas i naš život, ako se ovo sme životom zvati. Živimo između Turaka i raje, bedne raje i grozних Turaka. Odsečeni potpuno od svojih i bliskih, staramo se da čuvamo sve što je špansko, pesme i jela i običaje, ali osećamo kako se sve u nama menja, kvvari i zaboravlja. Pamtimo jezik naše zemlje, onakav kakav smo poneli pre tri veka i kakav se više ni tamo ne govori, a smešno natucamo jezik raje sa kojom patimo i Turaka koji nad nama vladaju. Tako da nije možda dalek dan kad ćemo čisto i ljudski moći da se izrazimo samo u molitvi kojoj zapravo i ne treba reći. Ovako usamljeni i malobrojni, ženimo se između sebe i vidimo da nam krv tanča i bleđi. Savijamo se i sklanjamo pred svakim, zlopatimo se i dovijamo, što se kaže: na ledu vatru ložimo, radimo, stičemo, štedimo, i to ne samo za sebe i svoju decu nego za sve one koji su jači i drskiji od nas i udaraju nam na život, na obraz, i na kesu. Tako smo sačuvali veru zbog koje smo morali da napustimo svoju lepu zemlju, ali izgubili smo gotovo sve ostalo. Na sreću, i na našu muku, nismo izgubili iz sećanja ni sliku te naše drage zemlje, onakve kakva je nekad bila, pre nego nas je maćehinski oterala; isto kao što nikad neće ugasnuti u nama želja za boljim svetom, svetom reda i čovečnosti u kom se pravo ide, mirno gleda i otvoreno govori. Toga ne možemo da se oslobodimo kao ni osećanja da, pored svega, takvom svetu pripadamo, iako, prognani i nesrećni, u protivnom živimo.

To bismo, eto, hteli da se zna *tamo*. Da naše ime ne uquine i u tom svetlijem i višem svetu koji se stalno zamračuje i ruši, stalno pomera i menja, ali nikad ne propada i uvek negde i za nekoga postoji, da taj svet zna da ga u duši nosimo, da mu i ovde na svoj način služimo, i da se osećamo jedno sa njim, iako smo zauvek i beznadno rastavljeni od njega.

I to nije sujeta ni prazna želja, nego stvarna potreba i iskrena molba.”

To bi, otprilike, bilo ono što bi Salomon Atijas kazao u ovom trenutku kad se francuski konsul sprema da zauvek napusti Travnik i kad mu Salomon daje teško uštedene dukate da bi mogao da putuje. To ili nešto slično bi rekao. Ali sve to nije uopšte bilo potpuno jasno i određeno u njegovoj svesti, a još manje dozrelo do izraza, nego je ležalo u njemu, živo i teško, ali neizrečeno i neizražljivo. A ko u životu uspeva da izrazi svoja najbolja osećanja i najbolje želje? Niko; gotovo niko. Pa kako da ih izrazi travnički trgovac kožama, španski Jevrejin, koji ne zna nijedan jezik ovoga sveta kako treba, a i kad bi ih sve znao ne bi mu ništa koristilo, jer mu ni u kolevci nisu dali da glasno plače, a kamoli u životu da slobodno i jasno govori. Ali to je uzrok i teško dokučljivi smisao njegovog zamuckivanja i drhtanja pri rastanku sa francuskim konsulom.